

Kirjutisi kingitud kirjakeelest

Kristiina Ross. Kingitud kirjakeel. Kirjutisi aastaist 1995–2024. Koostaja Kristiina Ross. Toimetaja Tiina Hallik. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 86. Tallinn 2025, 416 lk

Kogumiku pealkiri juhib lugeja tähelepanu asjaolule, et eesti kirjakeele kujunemisele panid aluse saksa (ja rootsi) vaimulikud, mitte eestlased ise. Kirjakeel kingiti eestlastele koos euroopaliku kristliku ja õpetatud kultuuri arusaamadega. Artiklite autor ja kogumiku koostaja osutab sealjuures antropoloogi ja sotsioloogi Marcel Maussi tähelepanekule, et kinkimise taga peitub enamasti mingi kinkijapoolne huvi. Asjaolu, et raamat on Kristiina Rossi juubelikingitus iseendale, teeb selle kingi mitmetähenduslikuks, mänguliseks ja mitmekihiliseks. Need algriimilised epiteedid sobivad iseloomustama Kristiina Rossi uurijanatuuri üldisemalt.

Kirjutada hea kolleegi ja Wiedemanni keeleuhinna laureaadi töödest ülevaade 500-aastase eesti raamatuloo valguses ning meie oma keeles – see teeb ühtaegu alandlikuks ja tõstab „laulu tuules“ kõrgustesse. Ühiste kaante vahele on koondatud 30 aasta jooksul (1995–2024) kirjutatud 21 artiklit. Raamat on jagatud kolme ossa: „**Kirjutatud keel**“, „**Tõlgitud keel**“ ja „**Mõistetud keel**“. Valiku keskmes on kirjutised eesti kirjakeele tekkeloost kuni 18. sajandini. Neljal artiklil on kaasautor, kolm artiklit on inglise ja kaks saksa keeles, üks saksakeelseist ilmub trükis esimest korda.

Kogumiku koostaja ülesanne pole olnud kergete killast, sest Eesti Teadusinfosüsteemis (ETIS-es) on registreeritud 129 Kristiina Rossi kirjatööd, arvestamata tõlkeid heebrea, prantsuse ja saksa keelest, mida on üle 20. Näiteks on valikust välja jäänud artiklid „*Algkmesest lõpmatusse kulgevad keeleuenduse kurvid*“ Johannes Aaviku eelkäijatest (Keel ja Kirjandus 7, 2005) ja „*Riimi sunnil sündinud elukas*“ põrgukonnast (Keel ja Kirjandus

7, 2013), mille pealkirjades saavad iseäranis ilmekal moel kokku autori avar pilk ning nõtke sõnastus. Kogumikus esindavad sarnast laadi „Missioon ja mäng eesti kirjakeele sünnis“ (2011) ning „Eesti keele varauusaegne mänguruum“ (2022).

Kogumiku teisest osast leiab lugeja Kristiina Rossi varaseima artikli „Ülemlaulu tõlkest esimeses eestikeelses Piiblis“ (1995), mis märgib tähtsat pöördpunkti, kui silmas pidada tema uurijateed ja uurimisteemasid. Seal kohtuvad heebrea keel, tõlkimise ja kirjakeele keerukused ning ajalugu ja inimesed oma võimaluste ja võimetega. Kristiina Ross alustab tõdemusega, et „eestikeelse Piibli saamisluгу [...] on üsna korralikult uuritud“, aga kummatigi on Vana Testamendi tekst „kohati nii hämar ja arusaamatu, et seda ei olnud ei 18. sajandil ega ole ka praegu võimalik tõlkida nii, et tõlkija võtab originaali ette ja paneb ümber, kasutades ühte või kahte sõnaraamatut“ (lk 175–176). Peagi sai selgeks, et läbi tuleb vaadata meie piiblitõlkimise loo algallikad, millest sündisid „Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants“ (2004–2019)¹ ja mahukas raamat „See kuningas sest auvust, põrgukonn ja armutaim. Eesti keelemõte 1632–1732“ (2023, koostöös Kai Tafenau ja Aivar Põldveega).

Tõlkimise probleemistikust kerkis tööpõld, mille tõelise laiuse ja sügavuse hoomamine võinuks muuta jõuetuks ja panna pea pööritama. Abiks olid hiiglaste õlad, nii nagu neile juba varem olid tõusnud Eduard Ahrens, Villem Reiman, Toomas Paul ja paljud teised. Kristiina Rossi tekstides kordub väljend „kihistused“, millega on märgitud nii pühakirja tõlgete versioone mitmes keeles kui ka eesti kirjakeele kui tõlke sihtkeele arengujärke kuni selle hämara alguseni välja. Arheoloogilisel kullakaevamise tööil on hindamatu väärtus, eriti silmas pidades lähenevat esimese eestikeelse Piibli ilmumise 300 aasta juubelit ja järjekordset suurt piiblitõlkimist.

Raamatu kolmas osa ulatub kronoloogiliselt kõige sügavamale. Koos Sven-Erik Soosaarega kirjutatud artikkel „Eesti vaimuliku kultuuri sõnavara kujunemisest: veel kord ristimisest“ (2007) otsib vastust eesti vaimuliku kultuuri sõnavara kujunemisele alates ajast, mil siinsed hõimud esimest korda kristlusega kokku puutusid. See on kihistus enne ladina-keelset misjonit ja alamsaksa mõjusid, mille sõelumisel tuleb arvestada

¹ Tähestikuline piiblisõnade ja -tsitaatide kogum koos viidetega kohtadele, kus need esinevad: <https://arhiiv.eki.ee/piibel/>

võimalust, et varasemaid laene kustutati ja asendati uutega: „Seda enam väärivad tähelepanu kõik eestikeelse kristliku põhimõistestiku elemendid, mis saksakeelse luterliku süsteemiga ei haaku, kuid olid saksapärasel protestantlikul eesti keeles 16.–18. sajandil kasutusel. [...] Veelgi intriigerivamad on terminid või väljendid, mis ei haaku ei saksa ega ladina süsteemiga ning vajavad eriselgitust“ (lk 343).

Mõiste, mille päritolu siin (ja mitte ainult siin) otsitakse, on *ristimine*. Teine selline termin on *kuri*, mida ajendas uurima ühe Michel de Montaigne'i essee tõlkimisel tekkinud kimbatus (2014), kuna eesti sõna tähendusväli ei kattu ladina- (*malus*) ega saksakeelsete vastetega (*übel, böse*). Kolmandas artiklis „Ühest eesti keeles puudevast mõistest ja selle aseainest“ (2023) on probleemiks eesti keeles hoopiski puudevast mõiste, mis vastaks inglise või prantsuse keelde laenatud ladina sõnale *vānitās*. *Vulgata*-tõlke mõjul on Koguja raamatus (1:2) fraas „tühisuste tühisus“, aga tuntud inglise romaani pealkirjast „Vanity Fair“ on saanud eesti keeles „Edevuse laa“. Sellised ekskursid ei ole sugugi tühi töö ja vaimu närimine, vaid sügav ja vaimukas analüüs, mis heidab valgust nii eesti kirjakeele minevikule kui ka ümbritsevale keele- ja kultuuriruumile. Selgeid ja lõplikke vastuseid need arutlused küll ei paku, mistap kogumiku kolmanda osa pealkiri võiks olla „Mõistetud keele“ asemel „Mõistatuslik keel“.

Kirjakeele ajaloolistes süvakihtides ajab üks mõistatus teist taga ja nende lahendamine on põnev, ehkki nõuab pahatihti kurja vaeva või on lausa võimatu ülesanne. Ühelt poolt on selles töös abiks vahe mõistus, keelte ja algallikate tundmine ning kogemus ja koostöö, teiselt poolt aga teoreetilised ja metodoloogilised sõrestikud, mis aitavad püstitada uurimisküsimusi, asetavad tulemused laiemasse konteksti ning haigivad enda külge projektiraha. Keskaegse eesti libakirjakeele põnevais otsinguis on Kristiina Ross lähtunud suuresti intuitsioonist, sõndamata küll sellist unenäolist selgust, nagu näiteks Uku Masing käsitluses Hans Susi tõlketööst. Metodoloogia teisest äärest leiame statistikale tuginevad analüüsid (kaasautoriks Ahti Lohk). Misjonilingvistika mõiste, mille tõi eesti kirjakeele uuringutesse Marju Lepajõe seoses Johannes Gutsloff'i grammatikaga, on andnud asjakohased raamid ka teiste vanemate eesti kirjameeste käsitlemiseks kuni Eduard Ahrensini välja. Moodsamad abinõud on olnud postkolonialism ning võimusuhted ja identiteet, mille abil on otsitud eesti kantseleikeele algust (koostöös Inna Põltsam-Jürjoga)

ja püütud jätkata sotsiolingvistilist keeleajaloo uurimise suunda, millega tegi 1997. aastal algust Tiit Hennoste.

Kogumiku lugemist võiks siiski alustada algusest. Artikkel „Baltisaksa pastorid ja eesti keel“ on 2002. aastal emakeelepäevaks kirjutatud ettekanne ning sellisena esseistlikult ehtne ja südikalt programmiline. Siin kõlavad samad noodid kui Jaan Unduski maiskondlikus kirjanduse käsitluses ning ilmutab end meie esimeste keelekorraldajate mõistmine ja tänumeel kingitud kirjakeele eest. Jätame teiseks korraks targutused, mida inspireerivad Kristiina Rossi metafoorid, olgu need kingitud hobuse suhu vaatamine, Trooja hobune kui enesekolonisatsioon või üllatav tõdemus, et sulle tullakse kosja ja juubelile, kingituseks su oma keel.

Aivar Põldvee

OK